

Emigrantologia – dziedzina badań rosjoznawczych

LUCJAN SUCHANEK

W rosjoznawstwie, będącym częścią słowianoznawstwa, od dawna prowadzone są na szeroką skalę badania nad emigracją, zjawiskiem o zasięgu światowym, jednak z przyczyn historycznych i politycznych szczególnie znaczącym, gdy idzie o Rosję i Polskę. Emigracja to często trauma kulturowa i trauma antropologiczna, dlatego ważne są rozważania na temat emigranta jako typu człowieka, któremu ze względu na wyniesiony z kraju etos („wyrwany z korzeniami”) niełatwo jest zaakceptować warunki egzystencji na obczyźnie. Przestrzeń dotąd przez niego oswojona z reguły nie znajduje paraleli w kraju emigracji, niekiedy zaś ta nowa jest obca i nierzadko wręcz wroga. Dlatego też emigranci egzystują według dwóch modeli: nostalgicznego, polegającego na wierności tradycji kraju opuszczonego, i znacznie rzadszego – asymilacyjnego, polegającego na adaptacji do warunków nowej ojczyzny.

Badania nad całokształtem życia emigrantów nazwano emigrantologią. Termin ten został wprowadzony przeze mnie na XII Międzynarodowym Kongresie Słowistów w Krakowie w 1998 roku. Pochodzi od słów: emigrant, emigracja, które semantycznie nie są jednoznaczne ani w aspekcie polityczno-prawnym ani egzystencjalno-antropologicznym ani emocjonalnym. Świadczą o tym nacechowane stylistycznie takie pojęcia, jak uciekinier, wygnaniec, tułacz, pielgrzym, ucieczka, wygnanie, deportacja. Wyjazd na emigrację ma różne przyczyny – polityczne, ekonomiczne (emigracja zarobkowa), religijne, rodzinne. Z punktu widzenia formalnego, prawnego rozróżniamy emigrację dobrowolną i przymusową. W aspekcie czasowym może mieć miejsce opuszczenie kraju na zawsze, lub na czas określony, ten ostatni w najnowszej fali emigracji rosyjskiej bardzo częsty.

Za pierwszego emigranta rosyjskiego uważa się księcia Andrieja Kurbskiego, który obawiając się prześladowań ze strony Iwana Groźnego, zbiegł do Rzeczypospolitej. Prawdziwą historię rosyjskiej emigracji należy jednak rozpocząć od stulecia XIX, chociaż pojęcie prawne emigracji wówczas nie istniało. Wyjazdy na większą skalę rozpoczęły się dopiero po roku 1861, po reformie włościańskiej. Emigrantami stawali się wówczas wybitni przedstawiciele ówczesnej elity kulturalnej i politycznej, którzy nie mogli pogodzić się z istniejącym reżymem carskim (Hercen, anarchiści, narodnicy, Bakunin, Kropotkin, zawodowi rewolucjoniści, jak Lenin czy Martow – przywódca mieńszewików). Za granicą pozostawały osoby, którym po przejściu na katolicyzm groziły prześladowania (księżna Zinaida Wołkońska, I. Gagarin). Wyjeżdżali, dzięki naciskowi opinii światowej, staroobrzędowcy (raskolnicy), traktowani przez władze religijne i świeckie jako schizmatycy, oraz członkowie sekt (duchoborcy, mołokanie), którzy do dziś żyją w dość dużych skupiskach w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, a także w Polsce (w okolicach Suwałk).

Prawdziwy exodus na Zachód wywołały wydarzenia rewolucji 1917 roku. Emigrację czasów radzieckich dzieli się na trzy etapy, zwane falami (ostatnio mówi się także o czwartej, po roku 1991, już nie politycznej). Pierwsza z nich przypada na lata 1918–1922: uciekano wtedy przed nowym systemem i głodem. W 1922 roku władza radziecka, dokonała deportacji około 300 wybitnych intelektualistów,

polityków (Milukow, Struwe), filozofów (Bułgakow, Łoski), uznanych za politycznie niewygodnych. Parę lat później ten sam los spotka Trockiego. Liczba emigrantów, jak uważają niektórzy, mogła sięgnąć 3 milionów. Byli wśród nich politycy, wojskowi, wybitni intelektualiści, pisarze, artyści, przedstawiciele duchowieństwa, przemysłowcy, fabrykanci. Głównymi ośrodkami emigracji stały się Berlin, Paryż, Praga. Wielu emigrantów osiedliło się w Belgradzie, Sofii, Rydze, Warszawie (ok. 200 000, głównie wojskowi), a także w Chinach – Harbinie i Szanghaju.

Druga fala emigracji przypada na lata 1941–1944. Wraz z cofającymi się wojskami niemieckimi opuszczali kraj wrogowie bolszewizmu, którzy liczyli, że Hitler pokona Rosję sowiecką. Ogólna ich liczba (byli wśród nich obywatele państw bałtyckich i kaukaskich) sięga ok. pół miliona osób. Trzecia fala to emigracja czasów „zimnej wojny”, która przypada na lata 1966–1992 – nazywa się ją także żydowską. Kraje docelowe emigrantów to głównie Niemcy, Izrael, Stany Zjednoczone. Kraj opuściło wtedy lub zostało z niego wypędzonych wielu wybitnych pisarzy: A. Solżenicyn, A. Siniawski, W. Niekrasow, W. Maksimow, A. Zinowiew, W. Wojnowicz, E. Limonow.

Emigrantologia to nauka o charakterze interdyscyplinarnym, obejmująca historię, kulturologię, literaturoznawstwo, filozofię i myśl polityczną, religioznawstwo, językoznawstwo, sztukę, wkład do nauki i inne dyscypliny. Jak widać, studia emigrantologiczne dają możliwość prowadzenia badań wieloaspektowych. Ich przedmiotem są ośrodki emigracji, instytucje życia kulturalnego (czasopisma, wydawnictwa, uczelnie); na wielką skalę prowadzone są studia nad literaturą emigracyjną, zarówno w płaszczyźnie światopoglądowo-ideowej jak i w sferze formy. Studia nad pierwszą emigracją pokazują, jak bardzo emigranci różnili się w swoich poglądach ideowych i politycznych. Powstają wówczas organizacje, związki i partie, a wśród nich założony przez białego generała P. Wrangla Rosyjski Związek Ogólnowojskowy. Rodzą się ruchy prawicowe, prawicowo-centrystyczne, w tym inspirowany przez partię włoską faszizm rosyjski, zaś inspirowany przez niemiecki nazizm – Rosyjski Ruch Narodowo-Socjalistyczny. Rozłam wśród emigracji rosyjskiej, szok wywołał ruch, który, głosząc hasło „do Canossy”, wzywał do powrotu do Związku Radzieckiego i odbudowy Rosji. Ta ideologia, oparta na przekonaniu, że rewolucja była zjawiskiem pozytywnym, a bolszewizm można wykorzystać w celach narodowych, państwowych nazwana została nacjonal-bolszewizmem. Tych, którzy zdecydowali się na powrót do kraju czekał ponury los – więzienia, łagry i śmierć. Na emigracji, w środowisku intelektualistów rozczarowanych Zachodem, zrodził się ruch ideowo-polityczny i zarazem doktryna historiozoficzna – euroazjanizm. Wychoząc od tezy o równości kultur, prezentował on, wynikający z antyuropeizmu i niechęci do kultury łaćńskiej, model kultury, której korzenie tkwią w Azji (Syberii). Euroazjaniści zwracali uwagę na rolę wschodniego (turańskiego, uralo-łajtajskiego) elementu w kulturze rosyjskiej, co stanowiło formę obrony przed wpływami Zachodu, jego ekspansją.

(ciąg dalszy – str. 3)

Emigrantologia...

(ciąg dalszy ze str. 2)

Wiele do wiedzy o emigrancie i zjawisku emigracji wnoszą badania nad trzecią falą emigracji rosyjskiej, niejednorodnej ideowo i politycznie. Jej historia pokazuje, że szok kulturowy wywoływały dwie przyczyny: pamięć przeszłości (intelekt, psychika i emocje uformowane w radzieckiej rzeczywistości) i obcość nowego środowiska. Ukształtowały się dwa podstawowe modele przezwyciężenia traumy. Pierwszy, znacznie rzadszy, to adaptacja do nowego środowiska i akceptacja jego systemu wartości – demokracji i liberalizmu (I. Brodski, J. Drużnikow). Drugi polegał na odrzuceniu systemu komunistycznego przy jednoczesnej nieakceptacji systemu zachodniego; ideał jest wówczas lokowany w przeszłości, w przedkomunistycznym etapie rozwoju Rosji (A. Sołżenicyn). W związku z tym ciekawe zagadnienie badań emigrantologicznych stanowi problem stosunku diaspory do metropolii (opuszczonego kraju), a także kwestia powrotów do ojczyzny.

Badania emigrantologiczne w slawistyce światowej stanowią ważną dziedzinę i gromadzą sporą grupę uczonych z różnych ośrodków. Polska emigrantologia ma niemały wkład do nauki w tej dziedzinie – badania nad emigracją rosyjską prowadzone są w kilku ośrodkach. Na szerszą skalę rozpoczęły się w Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 1990 roku działa tam kierowany przeze mnie Zespół Badawczy Rosyjska Literatura Emigracyjna. W jego skład wchodzi: K. Duda, A. Drawicz, A. Dudek, H. Kowalska-Stus, L. Liburska, K. Pietrzycka-Bohosiewicz, A. Rażny. Jako pierwsza praca zbiorowa ukazał się tom *Emigracja i tamizdat. Szkice o współczesnej prozie rosyjskiej* (1993), którą bardzo po-

zytywnie zrecenzował G. Herling-Grudziński w piśmie „La Stampa”. użytym w tytule terminem tamizdat określa się publikację poza granicami ZSRR książek, których w wyniku cenzury politycznej nie dopuszczono do druku w wydawnictwach państwowych, przy czym owa migracja tekstów mogła się odbywać za zgodą autorów lub bez takiej zgody. W wydawanej pod moją redakcją serii „Literatura Rosyjska – Emigracja – Tamizdat – Samizdat” ukazały się trzy kolejne prace zbiorowe, a także monografie poświęcone znanym pisarzom emigracyjnym: A. Sołżenicynowi (L. Suchanek), G. Władimowowi (K. Pietrzycka-Bohosiewicz), A. Zinowiewowi (L. Suchanek), E. Limonowowi (L. Suchanek), J. Drużnikowowi (L. Suchanek), W. Maksimowowi (K. Duda), A. Amalrikowi (K. Duda). Wyszła książka A. Malskiej-Lustig *Ameryka oczami emigrantów rosyjskich trzeciej fali* i monografie pisarzy, którzy nie byli emigrantami, lecz ich dzieła krążyły w tamizdacie: W. Szalamowa (A. Rażny), L. Czukowskiej (L. Liburska).

O wadze badań nad emigracją świadczy też powołanie z mojej inicjatywy przy Komitecie Słowianoznawstwa PAN w 2008 roku Komisji Emigrantologii Słowian. Jej celem ma być monitorowanie i koordynowanie polskich slawistycznych badań emigrantologicznych, organizacja ogólnopolskich i międzynarodowych konferencji naukowych, publikacja zbiorowych prac emigrantologicznych oraz opracowanie bibliografii badań emigrantologicznych, polskich i światowych. Jej część, obejmująca publikacje polskich badaczy, już się ukazała.

LUCJAN SUCHANEK

Wydarzenia

Komisja Antropologiczna

W dniu 21 grudnia 2010 Rada PAU na wniosek prof. Krzysztofa Kaczanowskiego reaktywowała Komisję Antropologiczną, działającą w Akademii Umiejętności w latach 1873–1919. Komisja Antropologiczna wydawała „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” (1877–1894) oraz „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne Etnograficzne” (1896–1919). Reaktywowana Komisja Antropologiczna, zgodnie ze złożonym wnioskiem, skupia antropologów, archeologów, etnologów, antropologów kulturowych oraz badaczy kultury fizycznej. Taki skład Komisji zapewnia kontynuację jej historycznej działalności udokumentowanej przez wymienione wyżej wydawnictwa.

Działanie Komisji Antropologicznej będzie koncentrowało się na inspirowaniu, poszerzaniu i propagowaniu wiedzy z zakresu wyżej wymienionych dyscyplin naukowych, ze szczególnym uwzględnieniem badań interdyscyplinarnych.

25.02.2011, godz. 11.00, Mała Aula

Posiedzenie naukowe Wydziałów:
I Filologicznego i VI Twórczości Artystycznej

Prof. Paweł Taranczewski,
Uwagi o obrazie Wojciecha Weissa „Pożegnanie z Akademią”

28.02.2011, godz. 16.15, Mała Aula

Posiedzenie naukowe
Komisji Spraw Europejskich PAU

Prof. dr hab. Jerzy Hausner,
Polska a euro

01.03.2011, godz. 18.00, Mała Aula

Posiedzenie naukowe
Komisji Filologii Klasycznej PAU

Dr Aleksandra Klęczar,
Mit o Adonisie w poezji hellenistycznej

Zapraszamy na posiedzenia, które odbędą się w gmachu PAU przy ul. Sławkowskiej 17 w Krakowie